

מבט על, גיליון 1466, 9 במאי 2021

"ירושלים על ראש שמחתנו"

ציפי ישראלי ואודי דקל

בימים אלה, נראה כי "ירושלים על ראש שמחתנו" הוא ביטוי ההולם יותר את העניין שמגלה הציבור הערבי-פלסטיני בעיר מאשר את תשומת הלב של הציבור היהודי במתרחש בה. בעיר שוררים פערים ניכרים בין הקהילות המתגוררות בה, ורבים בה החיכוך והמתח. ההסלמה האחרונה והעימותים בתוך הר הבית, בשייח' ג'ראח ובשער שכם בין כוחות משטרה ומאות צעירים ערבים, הם עדות לפוטנציאל הנפיצות בירושלים והיותה בליבת הסכסוך הישראלי-פלסטיני. תוכנית החומש שקבעה ממשלת ישראל לשיפור המצב התשתיתי-כלכלי במזרח העיר היא אמנם מגמה חיובית שיש להמשיכה, אבל כדי לשמור על היציבות בירושלים נדרשים רגישות גבוהה לצרכי הציבורים השונים החיים בה, מאמץ להפחית נקודות ונושאי החיכוך, שילוב גובר של תושבי מזרח העיר בניהול חייהם, וגם יצירת תנאים לצמיחת מנהיגות ערבית מקומית.

ירושלים היא סיפור של רגישויות, מפגש בין דתות, עדות ותרבויות, סוגייה מרכזית בסכסוך הישראלי-פלסטיני וחסם בדרך להסדר מדיני, שכן כל צד רואה בה את בירת מדינתו. ירושלים מאופיינת בפערים חברתיים-כלכליים. שתי האוכלוסיות החלשות מבחינה כלכלית בישראל, ערבים וחרדים, הפכו בהדרגה את ירושלים לעיר הגדולה הענייה ביותר בישראל. ערביי מזרח ירושלים נמצאים בתחתית סולם הדרוג החברתי-כלכלי, ושנת הקורונה פגעה כלכלית מאוד בתושבי השכונות הערביות במזרח העיר.

האם גם בעת הנוכחית "ירושלים על ראש שמחתנו"? מה משמעותה של ירושלים עבור הציבורים היהודי והערבי? שאלות אלה מתחדדות על רקע המתח הגובר, הנוטה לגלוש לאלומות, הניכר בעת האחרונה בעיר ובמפגש המתוח בין יהודים וערבים המתגוררים בה.

פוטנציאל התלקחות

האירועים האלימים שהתפתחו בעת האחרונה בתחומי העיר השיבו את סוגיית ירושלים לסדר היום והמחישו את מקומה בליבת הסכסוך הישראלי-פלסטיני. העימותים החלו בסגירת הרחבה בכניסה לשער שכם ומניעת התקהלות של צעירים ערביים במתחם בלילות הרמדאן, במקביל להתנכלויות של צעירים ערבים ליהודים חרדים ותיעוד התקריות ברשת הטיק-טוק. רחבת השער היא נדבך בתרבות הפנאי המזרח ירושלמית - ככר העיר של מזרח ירושלים - מרחב פלסטיני כמעט אוטונומי, שדרכו עובר ציר הגישה העיקרי לאל-אקצא. וכך הפכה רחבת השער מרחב חיכוך בין צעירי מזרח העיר למשטרת ישראל ולתנועת יהודים לתחום העיר העתיקה. את המתרחש הגבירה פעילות מעמתת של גורמי ימין יהודי קיצוניים, ביניהם ארגון להב"ה, וכן רכישה והשתלטות של יהודים על בתי מגורים במזרח העיר. בסוף השבוע עבר מוקד האירועים להר הבית, שם פוטנציאל הסלמה רב יותר משער שכם ושיח ג'ראח. בהר הבית פרצו העימותים

בעקבות מהלך של משטרת ישראל להפחית את השוהים בהר לקראת "ליילת אלקדר", בו נפתחים למוסלמים שערי השמיים, ויום ירושלים. הלהט גבר כשכוחות המשטרה פרצו לתחומי מסגד אל-אקצא במטרה לדחוק את המפגנים המסתתרים אל מחוץ לתחומיו.

מגמת ההסלמה ניזונה גם מדחיית הבחירות למועצה המחוקקת של הרשות הפלסטינית, לאור הטענה של יו"ר הרשות הפלסטינית מחמוד עבאס שישראל לא אפשרה הצבעה בירושלים. בעקבות זאת, התייחס ראש הלשכה המדינית של חמאס איסמעיל הנייה לסוגיית ירושלים: הוא כינה את ירושלים כמצפן האומה ושיבח את העם הפלסטיני על פעולות "ההתנגדות" בירושלים ובמסגד אל-אקצא. ראשי החמאס התחייבו שארגונם יגן על ירושלים, כפי שעשה בשיגור הרקטות מרצועת עזה. הנייה הוסיף כי העם הפלסטיני השיב את ירושלים למרכז הבמה, והתחייב כי ביום ה-28 לרמדאן (יום ירושלים) חמאס לא ישאיר את תושבי ירושלים הערביים לבדם. ואכן בשבוע האחרון חמאס עושה כל מאמץ להבעיר את השטח, וגייס למסריו את מוחמד דף - ראש הזרוע הצבאית של הארגון - שאיים ב"אזהרה אחרונה של ההתנגדות הפלסטינית ביחס להר הבית".

מעמד ייחודי למזרח ירושלמים

בעשור השישי לאיחוד העיר, הניתוק בין הציבור הפלסטיני בירושלים לרשות הפלסטינית הועמק בשל המכשול הביטחוני ושלילת האחיזה והסמכויות של הרשות בעיר. לאורך השנים מנעה ישראל צמיחת הנהגה ערבית מקומית בשכונות הערביות, מה שהגביר את הפיצול בחברה הערבית בירושלים, כאשר הצעירים קובעים את הטון, והתפתחה זהות פוליטית היברידית. מחד גיסא תושבי מזרח העיר נהנים מהתמורות שמספקת להם התושבות במדינת ישראל, בעיקר בהיבט של חופש תנועה ותעסוקה, ומאידך גיסא הם שואפים למקום ייחודי בקידום היעדים הלאומיים הפלסטיניים. מצב זה של ואקום הנהגתי וזהות ביסס בקרב צעירי מזרח ירושלים הכרה כי עליהם לגבש סדר יום משל עצמם. הם שואבים כוח מהמעמד המיוחד של ירושלים בהקשר האסלאמי-פלסטיני ומיצבו את עצמם כנציגי הפלסטינים, הערבים והמוסלמים, הנאבקים נגד השתלטות ישראל על המקומות הקדושים לאסלאם, ובפרט כשומרי הסף של אל-אקצא (מרחב הר הבית). הם מגלים נכונות גוברת להפעיל אלימות נגד משטרת ישראל, כפי שבא לביטוי בפרשת המגנומטרים בכניסה להר הבית.

בעמדות הפוליטיות של המזרח ירושלמים חל שינוי בשנים האחרונות. אם בעבר, סקרים הצביעו על העדפת הרוב להשתלב בצד הישראלי של ירושלים, כיום סקרי דעת קהל מצביעים על עמדה שונה בתכלית. מסקרים שערך דיוויד פולוק ממכון וושינגטון בקרב פלסטינים ממזרח ירושלים, עולות תובנות חשובות: (1) משנת 2017, בראיית המזרח ירושלמים, השאיפות הלאומיות גוברות על הצרכים האישיים והם מדגישים פחות את היתרונות של חיים בישראל; (2) עד 2015 הייתה עליה ברצון של תושבי מזרח ירושלים להחזיק באזרחות ישראלית (עליה מ-35 אחוזים ב-2010 למעל ל-50 אחוזים ב-2015), אך בהמשך נרשמו ירידה משמעותית ברצון זה לצד העדפה לאזרחות פלסטינית - 70 אחוזים ב-2020. ככל הנראה, השינוי בעמדות נובע מהפערים בין חלקי העיר; העדר השקעה ישראלית במזרח ירושלים למרות תוכנית החומש - החלטת ממשלה 3790, מאי 2018, להשקעה של כ-2 מיליארד שקל לשיפור המצב התשתיתי-כלכלי במזרח העיר - שתוצאותיה כמעט שאינן נגלות ברמת הפרט בשכונות הערביות; השלכות המחסומים בין השכונות בעת "אנתיפאדת הסכינים"; שינוי זוחל בסטטוס קוו ובהחמרת אמצעי הביטחון בהר הבית. בנוסף,

עולה מהמחקר כי לאורך זמן, המזרח ירושלמים מגלים פסימיות גוברת כלפי האפשרות של מימוש פתרון שתי המדינות, ניכור גובר כלפי ישראל והקשחת עמדות בנוגע ליישוב הסכסוך.

הציבור היהודי וירושלים

אחד הפסוקים הנטועים עמוק במורשת היהודית הוא: "אם אשכחך ירושלים, תשכח ימיני... אם לא אעלה את ירושלים על ראש שמחתי" (תהילים קל"ז, ה'). מקור הפסוק הוא שבועתם של עולי בבל לעירם האהובה ירושלים לאחר חורבן בית המקדש הראשון. הפסוק, המלווה את העם היהודי לאורך כל שנות הגלות ועד ימינו, הוא מעין ציווי לכל יהודי לנצור ולשמור את ירושלים בלבבו.

על אף מקומה המרכזי של ירושלים בתודעה היהודית, וגם בהקשר הסכסוך הישראלי-פלסטיני, הלכה למעשה היא מעוררת עניין בציבור היהודי בעיקר בזמן משבר. הציבור הישראלי הרחב רואה את ירושלים כעיר תיירות וטקסים בעת שגרה, כאשר מעת לעת היא מבליחה לקדמת סדר היום בעקבות אירועי טרור וגילויי שנאה, המציפים את השאלה לגבי עתידה של העיר. בניגוד לעבר, ירושלים כמעט ולא עמדה על סדר היום הפוליטי בסבבי הבחירות האחרונים. לראיה, בשנים האחרונות הצטמצם מאד השימוש בסיסמאות ברוח "ירושלים השלמה, בירתה הנצחית והמאוחדת של ישראל".

הגם שירושלים לא נמצאת בלב השיח הישראלי, כאשר הציבור נשאל על אודות פתרונות לסוגיית ירושלים עולים נתונים מעניינים כפי שמשקף בשנים האחרונות ב"מדד הביטחון הלאומי", מחקר דעת הקהל של המכון למחקרי ביטחון לאומי. במשך שנים רבות ראה רוב הציבור את ירושלים כעיר אחת, מאוחדת, והתנגד לחלוקתה גם במסגרת הסכם כולל בין ישראל לפלסטינים. אך בשנים האחרונות נוצרו סדקים בתפיסת ירושלים המאוחדת, הציבור חלוק בשאלה זו וניכרת מגמת תזוזה בעמדות הציבור ביחס לרכיביה המעשיים של הסדרה בירושלים.

כאשר הציבור נשאל מה לדעתו הפתרון הנכון ל"שאלת ירושלים", רק בין חמישית לשליש (19-33 אחוזים) מהמשיבים השיבו בעקביות שהם בעד השארת המצב הקיים על כנו; יתר הנשאלים העדיפו גיבוש פתרון חדש - 20-35 אחוזים בעד שימור הסטטוס-קוו, אך תוך הגברת ההפרדה הפיזית בין מערב למזרח העיר; רבע מהמשיבים בעד העברת השכונות הערביות (לא כולל העיר העתיקה) לשליטת הרשות הפלסטינית; ו-22-28 אחוזים בעד הקמת רשות מקומית נפרדת לשכונות הערביות בירושלים תחת ריבונות ישראלית. נתון זה מעניין במיוחד, שכן מדובר ברעיון שלא נדון בהרחבה ולא עלה לראש סדר היום, אך כנראה הוא משקף הכרה במציאות שהתפתחה בירושלים כעיר מפוצלת, כאשר יהודים כמעט ואינם מבקרים בשכונות הערביות. מכאן פתיחות אפשרית לרעיונות חדשים.

למעשה, החשיבה לגבי הפרדה - בתצורה כזו או אחרת - בין השכונות היהודיות לאלה הערביות שבתחומי ירושלים, מתקשרת לממצא שלפיו רוב הציבור הישראלי תומך בהפרדות בין ישראל לישות הפלסטינית ובצמצום החיכוך בין יהודים לפלסטינים. המחקר שנערך במכון מצביע גם כי אירועים אלימים ממחישים לציבור כי הנחת היסוד, שניתן לשמר את הסטטוס קוו ואחדות העיר, אינה תקפה עוד.

ממצאים מעניינים עולים מהמחקר גם לגבי סוגיית הר הבית. כפי שניתן ללמד מאירועי עבר, הר הבית הוא מוקד חיכוך נפיץ ביותר, העלול לחולל הסלמה גורפת. הציבור מודע לרגישות הדתית

והביטחונות באתר: רובו, כ-65 אחוזים, סבור כי ישראל לא צריכה לאפשר עלייה חופשית של יהודים להר הבית או לאפשר עלייה מוגבלת בלבד. מנגד, כשליש מהציבור בעד מתן אפשרות ליהודים לעלות ולהתפלל בהר הבית בחופשיות. גם בסוגייה זו, בתקופות של מתיחות ביטחונית, לעומת עתות שגרה, יורדת משמעותית תמיכת הציבור בעלייה להר הבית בכלל, ובפרט של אנשי ציבור.

סיכום והערות

ישראל נוקטת בשנים האחרונות גישה שלפיה אם לא חושפים בעיות ודנים בהן, הן נדחקות לפינה ומוסתרות מתחת לכיסוי הדקיק של שיגרה ו"סטטוס-קוו" שאולי יימשך לנצח. כך גם בעניין ירושלים. אך השאלה היא, עד מתי? התפיסה הרווחת היא כי ככל שישתפר מצבם הכלכלי-חברתי של התושבים הערביים, יישמרו היציבות, השקט והתפקוד המורכב של ירושלים. על בסיס תפיסה זו גובשה תוכנית החומש שקבעה ממשלת ישראל. השקעה זו, הנמצאת בעיצומה, היא מגמה חיובית – הן במתאר של אחדות העיר והן במתאר של הפרדות: "טוב שכן שבע משכן שחש מובס ומקופח". אך ללא תוכנית המשך היא תתחוויר כטיפה בים של הזנחה רבת שנים. (לדוגמא, קיים מחסור ב-4,000 כיתות בבתי ספר במזרח העיר).

את ירושלים קשה לכבות וקל להדליק, כי הממד הלאומי-דתי גובר על שאר הנושאים, ומסתובבים בה גורמים, משני המחנות, בעלי דחף עז להצית שריפות. מפתיע שהפערים, החיכוך והמתח הרב המאפיינים את ירושלים, אינם מובילים לרמת אלימות גבוהה ותכופה יותר. הסבר מרכזי שניתן להציע לכך הוא העובדה שירושלים מורכבת משכונות ומרקם החיים מתקיים בשלושה מרחבים כמעט נפרדים: השכונות בהן מתגורר הציבור היהודי-החילוני-מסורתי; השכונות החרדיות; והשכונות הערביות של מזרח העיר. לפיכך, המוקדים העיקריים עם פוטנציאל חיכוך הגבוה, הם בהר הבית וסביבתו, ובשכונות סילוואן ושיח' ג'ראח, שם פועלות עמותות יהודיות לדחיקת ערבים מבתיים ומרכושם.

בצד הזהות הלאומית הייחודית של תושבי מזרח ירושלים, תלותם במערב העיר בהיבטים של תעסוקה והשכלה גבוהה היא רבה מאד. שמירתם במעמד של תושבים, לא במעמד של אזרחים עם מלוא הזכויות הנלוות, מאפשרת לשני הצדדים לחיות באשליה שמדובר במצב זמני, בין איחוד לפיצול העיר בעתיד, ולדחות את ההתמודדות עם המשמעויות הדמוגרפיות של המצב בעיר, שהמזרח ירושלמים מהווים כ-40 אחוזים מאוכלוסייתה. והרי, בכוח הצבעתם הם יכולים בין היתר לקבוע מי יתמנה לראשות העיר.

על כן, אנו שבים וחוזרים על ההמלצה להכין עבודת מטה לבחינת הרעיון להקמת רשות מוניציפאלית נפרדת לשכונות שבמטרופולין מזרח ירושלים, לעודד את התושבים הערביים לנהל את עצמם, ובד בבד לאפשר את חופש התנועה לעובדים בין חלקי העיר. אינטרס ישראלי הוא לאפשר צמיחת מנהיגות ערבית מקומית בשכונות, שתהיה שותפה בתכנון וביישום התוכניות לשיפור המצב במזרח העיר, וגם כתובת ליישוב בעיות ומניעת הסלמה באירועים באמצעות הידברות. התשובה למתיחות אינה רק בהפעלת כוח ונוכחות משטרתית גוברת.